УДК 165.43
DOI https://doi.org/10.24195/spj2310-2896.2019.4.3

Дуцяк Ігор Зенонович
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри туризму
Національного університету «Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, Україна

АНАЛІЗ НАЙДЕСТРУКТИВНІШИХ ПРОЯВІВ МЕТОДОЛОГІЧНОГО НІГІЛІЗМУ

Окреслено та критично проаналізовано головні ідеї в галузі наукознавства, які суперечать суті науки та практиці наукової діяльності. Це важливо як для розбудови теорії наукознавства, так і для творення на підставі такої теорії прикладних знань із методології наукової пізнавальної діяльності. Істинність наукознавчих та методологічних знань важлива також для практичних застосувань цих знань науковцями під час наукової пізнавальної діяльності. Метою дослідження стало спростування найпопулярніших посеред хибних наукознавчих знань.

Метод досліджень полягав у виявленні у множині наукознавчих знань тієї їх частини, яка може найістотніше гальмувати роботу науковця, що взяв таке знання за методологічний орієнтир. До головних віднесено ті деструктивні ідеї, концепції, в яких піддають сумніву можливість здобуття істинних знань. Прийняття ідеї про неможливість здобуття істинних знань призводить до спотвореного розуміння можливостей наукового пізнання в цілому та окремих його методів. У підсумку це призводить до спотворення цілей наукової пізнавальної діяльності. Предметом аналізу стали такі контроверсійні ідеї. 1. Заперечення можливості здобуття істинних знань як мети пізнавальної діяльності. Сюди віднесено: а) представників філософського агностицизму; б) прибічників антиіндуктивізму, які на підставі неможливості повного емпіричного підтвердження загальних висловів відкидають чинність критерію істини для загальних знань, та в) представників радикального конструктивізму, які, прийнявши ідею, що людина конструює знання про дійсність, відкинули водночас те, що внаслідок дій конструювання суб'єкт пізнавальної діяльності прагне отримати таке знання про дійсність (в образному чи символьному вигляді), яке є адекватним до цієї пізнаваної дійсності. 2. Заперечення функції експерименту і спостереження як способів підтвердження теоретичних знань. 3. Зобов'язання підтверджувати знання про існування об'єктів чи про наявність у них властивостей не тільки суб'єкта, який стверджує (пропонує) таке знання. Те саме зобов'язаний виконати суб'єкт, який є адресатом повідомлення, однак не сприймає пропоноване йому знання як обґрунтоване внаслідок відсутності підтверджень істинності цих знань (або й унаслідок відсутності підстав для творення запропонованих кимось знань). На основі виконаного аналізу сформульовано контраргументи для спростування зазначених деструктивних ідей у галузі наукознавства.

Ключові слова: *методологічний нігілізм, критерій істини, емпірична підтверджуваність теорії, обґрунтованість знань, знання про існування, знання про неіснування.*

Вступ. У кожній науці суб'єкти пізнання прагнуть отримати знання про ті об'єкти, які є предметом цієї науки. Те, наскільки відповідають дійсності отримані науковцями знання, перевіряють як вони самі, так і ті, хто практично застосовує ці знання. Скажімо, знання з галузі фізики, хімії, технічних наук перевіряють на практиці інженери, які на підставі цих знань проектують, створюють і експлуатують технічні вироби. Істинність знань, використаних для створення згаданих виробів, перевіряють також широкі маси споживачів у процесі їх (виробів) використання. Не є винятком також наука, предметом якої є власне наукова діяльність. Теоретичні положення, сформовані в межах гносеології (епістемології) або вужчої галузі знань – наукознавства, трансформуються у прикладних розділах цієї науки (під назвою «методологія наукової діяльності», «основи наукових досліджень» та ін.) у практичні рекомендації щодо технології наукової діяльності. Ці знання, подібно як і в інших науках, перевіряють як самі фахівці з галузі наукознавства (зіставляючи з емпіричним матеріалом, яким стають зразки досліджень сучасної науки чи взяті з історії науки), так і реально діючі науковці, для яких

і здобувають методологічні знання наукознавці. Більше того, методологічна рефлексія науковців є одним із важливих джерел методологічних знань. Зважаючи на це, важливою є оцінка концепцій, підходів, теорій та прикладних знань у галузі методології науковцями. Тому коли реально діючі науковці піддають критиці якісь концепції наукознавців (це можна віднести до апробації наукознавчих знань), то це повинно стати предметом детальнішого аналізу власне з боку наукознавців. Адже завдання наукознавців полягає в тому, щоб дати науковцям таке знання про науку, зокрема методологію наукового пошуку, яке забезпечить максимальну ефективність пізнання. Це можливе тільки тоді, коли прикладне методологічне знання ґрунтоване на теоретичних засадах, адекватних реальним закономірностям пізнавальної діяльності.

В окресленому контексті є очевидною важливість виявлення неприйнятних для науковців (або принаймні спірних) знань із методології пізнання та ретельний пошук аргументів для їх спростування.

Мета та завдання. У процесі розвитку будь-якої науки виникає велика кількість різних гіпотез, з яких більшість виявляється хибною. Незначна частина гіпотез, підтверджених подальшою перевіркою, входить до корпусу надійних знань, використовуючи які суб'єкт повинен отримувати очікуваний результат. Це стосується також знань із наукознавства. Отже, виникнення хибних наукознавчих знань (принаймні в статусі гіпотез) є закономірним процесом розвитку знань. Водночас хибні наукознавчі, методологічні знання спотворюючи суть науки, зміст, структуру наукової діяльності, заперечуючи ті чи інші аспекти наукової діяльності знижують її ефективність, а тому набувають форму наукознавчого нігілізму. Зважаючи на зазначене, метою цього дослідження став пошук спростувань найдеструктивніших посеред поширених наукознавчих знань. Для досягнення сформульованої мети треба виконати такі завдання: 1) виявити найсуттєвіші і водночас найпоширеніші спотворення суті науки та наукового пошуку (усвідомлення цих ключових проблем важливе для всіх науковців); 2) критично проаналізувавши відібрані ідеї (які входять у суперечність із практикою та завданнями наукового пошуку), знайти аргументи для їх спростування.

Методи дослідження. Для виконання завдань дослідження потрібно виконати такі пізнавальні дії: 1) зібрати у працях науковців їхні рефлексії щодо неприйняття тих чи інших знань, створених фахівцями з наукознавства та методології наукової пізнавальної діяльності; 2) відібрати з-посеред них ті, які можуть бути найдеструктивнішими, в разі використання їх науковцями як орієнтирів у процесі наукової пізнавальної діяльності; 3) виконати детальний критичний аналіз відібраних контроверсійних ідей із галузі наукознавства з метою виявлення, що саме в них є хибним.

Результати дослідження. Для виконання дослідження необхідно насамперед окреслити коло тих наукознавчих ідей, які викликають спротив у науковців. Масив таких знань є надзвичайно великим – адже наукознавчі, методологічні рефлексії можуть траплятися в усіх наукових працях. Тож повний перегляд усіх наукових праць є нереальним завданням. Дослідник може зосередитися на тих частинах праць, де найімовірніше натрапити на наукознавчі та методологічні рефлексії – до таких належать, для прикладу, вступи до монографій [1]. Крім того, погляди науковців на науку можна знайти також в їхніх спеціальних працях на цю тему. За основу дослідження візьмемо одну з таких праць – «Інтелекуальні виверти. Критика філософії постмодерну» [2].

Автори згаданої праці критикують, зокрема, такі погляди на науку:

1) епістемологічний релятивізм, а саме ідею, що сучасна наука є лише чимось подібним на міф, розповідь, соціальну конструкцію, а наукове знання можна уподібнити до ілюзії (тобто воно не є чимось, відповідно до чого відбуваються події в реальному світі); мовляв, наукове знання є чимось подібним до домовленості між людьми, а не відповідний природі опис зв'язку між явищами;

2) скептицизм щодо можливості здобуття істинних знань, ґрунтований на філософському аґностицизмі (йдеться про онтологічні концепції Джорджа Берклі, Девіда Г'юма, згідно з якими зовнішній світ не існує, а в такому разі нема що пізнавати) та багато інших концепцій, які зводяться до аґностицизму;

3) скептицизм щодо можливості здобуття істинних знань, ґрунтований на працях Карла Поппера, Томаса Куна, Пола Фейєрабенда і Вілларда Квайна (початковим варіантом цих ідей є міркування про те, що для перевірки істинності вислову про невелику скінченну кількість об'єктів можна виконати, тоді як перевірку істинності вислову щодо нескінченної або дуже великої скінченної кількості об'єктів виконати реально неможливо, а отже, істинність загальних висловів, якими є закони науки, встановити неможливо); в підсумку критерій істинності оголошується нечинним;

4) погляди Томаса Куна про те, що зміна парадигм відбувається переважно внаслідок неемпіричних чинників;

5) антинауковість багатьох поглядів Пола Фейєрабенда;

6) антинауковість релятивізованого поняття *істини* в так званій сильній програмі соціології пізнання Баррі Барнса і Девіда Блура, які зближують поняття *істинності* з поняттям *вірування*, яке може мати різні ступені прояву;

7) погляди на істинність Бруно Латура, згідно з якими критерієм істини, підставою для прийняття якихось знань як істинних є зіставлення знань не так із природою (з так званим зовнішнім суддею), як з оцінкою знань експертами.

Обмежений обсяг статті не дає змоги зробити детальний витяг усіх застережень Алена Сокала і Жана Брікмона щодо поглядів на науку в сучасній наукознавчій, філософській літературі. Однак вже з наведеного переліку можна зробити висновок, що значна частина заперечень спрямована на хибне розуміння наукознавцями, філософами різних аспектів критерію істинності в науковій пізнавальній діяльності. Тому зосередимося саме на цій проблематиці.

Для початку доцільно зауважити, що згідно з поглядами великої кількості науковців завданням наукового пізнання є власне пізнання істини. Для прикладу, в першому реченні книги «Дух науки» відомий фізик Джордж Томсон стверджує, що суттю науки є пошук істини [3, с. 1]. Легко навести велику кількість подібних висловів інших науковців. Частина наукознавців (різних напрямів) відкидають цей засадничий орієнтир. Більше того, на підтвердження нечинності істини як мети пізнання наукознавці конструюють відповідні аргументи, вводячи тим самим частину науковців (які їх приймають) в оману. До різних форм відкидання істини як мети наукового пізнання віднесемо, насамперед: 1) згадані погляди агностиків, які заперечуючи можливість пізнання як такого, відкидають і будь-які критерії оцінювання знань; 2) згадану раніше фальсифікаціоністську концепцію Карла Поппера (оскільки ми не можемо підтвердити істинність загальних знань, то критерієм оцінювання знань є можливість спростувати знання, тобто принцип фальсифікаціонізму) [4]; 3) концепцію радикального конструктивізму, згідно з якою оскільки пізнання не є дзеркальним відбиттям пізнаваного, а процесом конструювання знань, то результат пізнання не повинен відбивати ознак пізнаваного, а отже, оцінюватися як істинний чи хибний [5].

Щодо зазначених міркувань доцільно відзначити, насамперед, як загальне таке: якщо знання про властивості предмета не є (не може бути) істинним, то це те саме, що таке знання не містить знань про властивості. У такому разі пізнавальна діяльність є беззмістовною і безрезультативною. Тобто відкидання критерію істини рівнозначне відкиданню самої суті пізнання як отримання знань про щось.

Аргументи агностиків треба відразу відхилити як суперечливі, адже коли агностик стверджує про неможливість пізнання, то він не повинен мати змогу оперувати жодними аргументами. Той, хто вважає, що отримання знань є неможливим, не може отримувати і, відповідно, проголошувати жодних знань.

Щодо аргументів Карла Поппера про неможливість перевірки загальних тверджень, то треба зазначити таке. Якщо повторюваність виявлена невеликою кількістю емпіричних спостережень, однак вона ґрунтується на причинно-наслідкових зв'язках (пізнання яких є наступним кроком після встановлення факту повторюваності, хоча така послідовність не є обов'язковою), то нема потреби в нескінченній перевірці такого зв'язку. Більше того, застосування знань у практиці дає мільйонні, мільярдні акти перевірки цих знань – адже всі технічні пристрої,

створені людиною на підставі здобутих знань, постійно працюють, отже закони, знання яких покладене в основу згаданих технічних виробів, не порушуються.

Щодо концепції радикального конструктивізму, то треба зауважити, що людина в процесі пізнавальної діяльності конструює знання не довільним, хаотичним чином, а свідомо переслідуючи мету – отримане знання повинно відбивати ознаки пізнаваного. Знання, яке не має такої властивості, не є для людей цікавим. Не підтверджені, тобто не істинні знання неможливо використати.

Інший аргумент, який також знецінює поняття істинності знань, сформулював Пол Фейєрабенд. Згідно з ним, емпіричні пізнання не підтверджують і не спростовують істинність теоретичних знань, отже, не можуть бути критерієм їхньої істинності. Як приклад, Пол Фейєрабенд наводить таке. Падіння тіла, випущеного людиною, під місцем випускання свідчить, що Земля не рухається, бо інакше воно мало б падати за місцем випускання щодо напрямку руху (так міркували стародавні греки). Цей самий факт Галілей використав для підтвердження руху Землі, оскільки випущене тіло рухається за інерцією з такою ж швидкістю, як Земля. Щодо цих міркувань треба зауважити, що в наведеному прикладі спостережуваний факт є підставою для логічного виводу про те, рухається Земля чи ні. Якщо ж ми спостерігатимемо за Землею ззовні, то власне таке спостереження і буде неспростовним фактом, який підтвердить рух Землі (фактом, який не можна тлумачити по-різному).

Поширений ще один аргумент, особливо щодо онтологічних знань, яким намагаються нівелювати значення критерію істинності. Для цього приймають таке: той, хто пропонує знання про існування якихось об'єктів, про наявність у них якихось ознак, має однакові зобов'язання щодо обґрунтування (спростування) спродукованих ним знань, що й адресат, тобто той, кому пропонують знання про існування об'єктів чи наявність у них ознак. У разі світоглядних (тобто онтологічних) знань поширена практика трансформування згаданої ситуації в ситуацію, коли, мовляв, той, хто пропонує знання про існування об'єкта, має однакові обов'язки щодо їх обґрунтування, як і той, хто дотримується протилежної думки, бо він стверджує, що подібні об'єкти не існують.

Щодо зазначеного треба зауважити, що коли хтось пропонує нове знання про існування якогось об'єкта, то інші, його слухачі, не зобов'язані мати готову думку про неіснування такого об'єкта, вони просто не мають жодних думок із цього приводу, бо про це вони не міркували. Більше того, відсутність підтверджень щодо існування декларованого кимось об'єкта може бути підставою для сумніву щодо такого існування. Однак головним є не це. Ми не можемо підтвердити неіснування, бо всесвіт нескінченний. Але якщо хтось має підстави, щоб стверджувати, що щось існує, то ці підстави повинні давати інформацію про те, як можна спостерегти задекларований об'єкт. Підтвердити існування якогось об'єкта можна (якщо він існує) – для цього досить його продемонструвати. Спростувати неіснування якогось об'єкта ми не можемо. Скажімо, якщо хтось стверджує, що існують індики із квадратними очима, то в разі, якщо такі справді існують, це легко підтвердити. Водночас спростувати таку думку неможливо, оскільки всесвіт нескінченний. Тому віра в існування об'єкта може бути підтверджена, тоді як віра в неіснування не може бути підтвердженою, однак може бути обґрунтованою відсутністю аргументів щодо існування. Якщо такі аргументи є (якщо є підстави для такої гіпотези), то можна припускати цю гіпотезу як можливу, якщо ж це може бути пояснене, обґрунтоване іншими явищами, то підстав для гіпотези нема. У такому випадку це є підставою, щоб не вірити в існування, наприклад, Санта Клауса чи індика з квадратними очима.

Висновки. Незважаючи на поширеність поглядів про нечинність критерію істинності, обов'язком фахівців із галузей наукознавства, методології наукових досліджень є обґрунтування таких знань про науку, які є адекватними до цього явища і дають ефективні, реальні методологічні орієнтири для науковців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жизнь науки. Антология вступлений к классике естествознания. Москва : Изд-во «Наука», 1973. 598 с.
2. Sokal A., Bricmont J. Intellectual impostures. Postmodern philosophers' abuse of science. Bury St. Edmunds: St. Edmundsbury Press, 2003. 276 p.
3. Thomson G. P. The inspiration of science. London. New York : Oxford University Press, 1961. 184 p.
4. Popper K. Logik der forschung. Zur erkenntnistheorie der modernen naturwissenschaft. Wien : GmbH Springer-Verlag, 1935. 248 s.
5. Цоколов С. Дискурс радикального конструктивизма. Традиции скептицизма в современной философии и теории познания. München : Verlag München, 2000. 332 с.
6. Feyerabend P. Against method. London: Verso 1993. 279 p.

REFERENCES

1. Thomson G. P. (1961). The inspiration of science. London, New York: Oxford University Press. [in English]
2. Zhizn nauki. Antologiya vstuplenij k klassike estestvoznaniya. [The Life of Science. An Anthology of Introductions to Classics in Science]. (1973). Moskau: Science. [in Russian]
3. Sokal A., Bricmont J. (2003). Intellectual impostures. Postmodern philosophers' abuse of science. Bury St. Edmunds: St. Edmundsbury Press. [in English]
4. Popper K. (1935). Logik der forschung. Zur erkenntnistheorie der modernen naturwissenschaft. Wien: GmbH Springer-Verlag. [in German]
5. Tsokolov S. (2000). Diskurs radikalnogo konstruktivizma. Tradicii skepticizma v sovremennoj filosofii i teorii poznaniya. [The discourse of radical constructivism. The traditions of skepticism in modern philosophy and the theory of knowledge]. München: Verlag München. [in Russian]
6. Feyerabend P. Against method. – London: Verso 1993. [in English]

Dutsiak Ihor Zenonovych
Doctor of Philosophy, Professor,
Professor of the Department of Tourism
National University "Lviv Polytechnic"
12, Stepan Bandera St., Lviv, Ukraine

ANALYSIS OF THE MOST DESTRUCTIVE MANIFESTATIONS OF METHODOLOGICAL NIHILISM

The main ideas in the field of science, which contradict the essence of science and the practice of scientific activity, have been identified and critically analyzed. This is important both for the development of the theory of science, and for the creation of applied knowledge on the basis of this theory in the methodology of scientific cognitive activity. The truthfulness of scientific and methodological knowledge is also important for the practical applications of this knowledge by scientists in the process of scientific cognitive activity. The purpose of the study was to refute the most popular false scientific knowledge.

The study method was to discover in the multitude of scientific knowledge that part of it, which can most significantly inhibit the work of a scientist, who took this knowledge as a methodological reference point. The main ones are those destructive ideas, concepts in which the possibility of obtaining true knowledge is questioned. The adoption of the idea of the impossibility of obtaining true knowledge leads to a distorted understanding of the possibilities of scientific knowledge as a whole and its individual methods. As a result, this leads to a distortion of the goals of scientific cognitive activity. Such conflicting ideas became the subject of analysis. 1. Denial of the possibility of obtaining true knowledge as the goal of cognitive activity. These include ideas: 1) representatives of philosophical agnosticism; 2) supporters of anti-inductivism, who, on the basis of the impossibility of a complete empirical confirmation of common statements, reject the validity of the criterion of truth for general knowledge, and 3) representatives of radical constructivism, who, having accepted the idea that a person constructs knowledge about reality, rejected simultaneously the actions the subject

of cognitive activity seeks to obtain such knowledge about reality (in figurative or symbolic form) that is adequate to that recognizable reality. 2. Denial of the function of experiment and observation as a way of confirming theoretical knowledge. 3. Giving the obligation to confirm knowledge about the existence of objects or the presence of their properties not only to the subject who approves (offers) such knowledge, but also to the subject who is the addressee of the message, however, does not perceive the knowledge offered to him as justified because of the lack of confirmation of the truth of this knowledge (or because there is no reason at all to create the proposed knowledge). On the basis of the performed analysis, counterarguments were formulated to refute these destructive ideas in the field of science.

Key words: *methodological nihilism, criterion of truth, empirical confirmation of theory, validity of knowledge, knowledge of existence, knowledge of non-existence.*